

Pokrajina v luči retoričnih figur v besedilih o slovenski Istri

Mimi Urbanc

ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika, Ljubljana, Slovenija
mimi@zrc-sazu.si

Prispevek obravnava geografske predstave o slovenski Istri, ki jih proizvajajo retorične figure v literarnih besedilih. Temelji na izhodišču, da figurativni jezik sodeluje v spoznavnih in reprezentacijskih procesih v literarnem in neliterarnem kontekstu ter je kot tak primeren tudi za proučevanje dojetja ter oblikovanja odnosa do pokrajine.

Ključne besede: literatura in geografija / pokrajina / retorične figure / slovenska književnost / Istra

Vsa ta pokrajina, stkana s preteklostjo,
z magično identiteto, z nerazumljivo
in nedostopno globino: leži
pred menoj in me sili v boleča
emocionalna stanja – samote in strahu!
(Jurinčič, »Spoznavanje« 300)

Uvod: prostorski obrat v proučevanju pokrajine

V članku obravnavamo retorične figure, ki se opirajo na besedje in pomene s področja pokrajine in pokrajinskih prvin. Izhajamo iz podme-
ne, da so »prostorske« retorične figure pomembne za oblikovanje odnosa
do prostora in s tem do življenjskega okolja. Louis A. Pérez Jr. (Pérez
14) pravi, da imajo metafore, ki med retoričnimi figurami zasedajo zelo
pomembno mesto, posledice, in sicer tako politične kakor epistemične.
Nas zanimajo epistemične posledice, predvsem tiste, ki sporočajo, kakšno
podobo pokrajine ustvarjajo retorične figure v besedilih o slovenski Istri.
Istočasno poskušamo pokazati, kako je prostorski obrat vplival na geogra-
fijo in zlasti na prostorske študije.

Pokrajina je eden temeljnih konceptov v geografiji. Na prvi pogled je
pomensko čista in nedvoumna: zaznamuje jo kompleksen odnos med nar-
avnim okoljem in človeško družbo in je rezultat dojetja ter osebnih
pogledov. Je zgodba o ljudeh in o njihovem prepletanju s prostorom. Prav

zaradi pomenske širine in ohlapnosti se le redkokateri izraz in koncept v geografiji lahko kosa s tako širokim naborom definicij, opredelitev in epistemoloških izhodišč. Izraz *pokrajina* obsega zelo širok pomenski spekter, ki se je v zadnjem stoletju močno spreminjal, dopolnjeval in nadgrajeval. Prešel je dolgo pot od popolnoma materialističnega koncepta, ki je temeljil na obliki in strukturi, prek koncepta, temelječega na pomenu oziroma pomenih, do koncepta, ki poudarja vlogo reprezentacije.

Takoj ko je bila pokrajina razumljena kot skupek materialnih in nematerialnih, tj. neoprijemljivih, izkustvenih, duševnih, imaginarnih prvin, so študije pokrajine postale zelo dojemljive za nove ideje in sveža teoretska izhodišča. Tovrstna konceptualna »odprtost«¹ sovpada s »prostorskim obratom«, ki je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja prevzel družboslovje in humanistiko. V geografiji kot prostorski vedi *par excellence* ponovno uveljavljanje prostorske dimenzije ni bilo potrebno. Veda se je namreč vseskozi ukvarjala z vprašanji, povezanimi s prostorom, torej s tem, kje, kako in kdo smo v prostoru. Čeprav geografije ni bilo treba »prostorsko obrniti«, so prav geografi najbolj goreče zagovarjali in spodbujali prostorski obrat (Frank 66), pri čemer jih je gnal občutek zapostavljenosti geografije v prid zgodovinopisju. Kritiko historicizma je zelo jasno razvil Edward Soja (174–183), eden najvplivnejših akterjev prostorskega obrata.

Čeprav geografija ni nikoli izgubila prostorske dimenzije – pravzaprav je prostorskost edino, kar jo, zlasti v ameriškem akademskem svetu, ločuje od drugih disciplin –, je s prostorskim obratom pridobila veliko. Začele so jo prežemati nove ideje, ki so izhajale iz filozofskih premislekov prostorskega obrata.

S stališča tega prispevka je treba omeniti dva vidika problematike. Prvi je temeljna ideja prostorskega obrata. Prostor ni nikoli dan, ni prazna škatla, ki bi jo lahko napolnili, in prav tako ni le oder ali ozadje. Nasprotno, prostor je vedno kulturno ustvarjeno bistvo (gl. Arentsen, Stam in Thuijs 9).¹ Drugi pomemben vidik je uvedba treh prostorov, med katerimi velja posebej izpostaviti t. i. tretji prostor (*thirdspace*). *Živeti* ali, kot pravi Soja, *tretji prostor* je sestavljen iz resničnega in imaginarnega življenjskega sveta (*lifeworld*) izkušenj, čustev, dogodkov in političnih izbir. Na podlagi teh idej dobi proučevanje geografskih pojavov nove dimenzije, ki generirajo nove pristope. V okviru tega prispevka velja omeniti tri.

V skladu s prvim vidikom je ideja družbeno oziroma kulturno ustvarjenega prostora prežela vsa področja geografije, s čimer pojavi, ki dotlej niso bili družbeno opredeljeni (na primer naravne nesreče), niso več razumljeni zgolj kot naravni pojav, ampak imajo tudi družbeno razsežnost.

V skladu z drugim so nove dimenzije dobila nekatera klasična geografska orodja, na primer zemljevidi. Tradicionalna opredelitev zemljevidov

kot abstrakcije realnosti oziroma odseva objektivne informacije o svetu okrog nas je že nekaj časa nepopolna ali celo neustrezna. Globlja analiza, podkrepjena s postmodernimi in humanističnimi pristopi, razkriva zemljevide v novi luči in dokazuje njihovo uporabnost za humanistiko, kot je prikazano na primeru slovenskega zgodovinskega romana (Hladnik in Fridl 437–440). Z vidika intertekstualnosti so zemljevidi »grafična besedila«. So družbeno proizvedena oblika znanja, razumljena kot rezultat družbenega in kulturnega razvoja naroda ter odsev svetovnega nazora njihovih snovalcev (Fridl in Urbanc 54; Gašperič 289–290).

Tretji, verjetno najpomembnejši vidik prostorskega obrata pa je spoznanje, da so druge discipline prostorsko vgradile v svojo znanstveno paradigmo. Na praktični ravni se to kaže v prostorskih analizah, ki se vse pogostejše pojavljajo ne le v družboslovju, ampak tudi v humanistiki.² Njihovi zagovorniki so skovali termine, kakršna sta na primer *humanistični GIS* in *prostorska humanistika*. Najoprijemljivejši dosežek uvajanja prostorskih konceptov v družboslovje in humanistiko je v tem, da so metode, metodološki pristopi in koncepti iz drugih disciplin postali zelo pogosti tudi v geografskih raziskavah, kar kaže na mehčanje mej med disciplinami. Po zaslugi uvajanja prostorskih konceptov v humanistiko in prepletanja različnih disciplin se je geografsko polje obogatilo tako z novimi predmeti proučevanja kakor z novimi viri za proučevanje.

Retorične figure v geografiji

Beseda *figura* pomeni lik, obliko, in nakazuje, da je običajen vsakdanji jezik mogoče preoblikovati v like, ki bodo izstopali iz nevtralnega ozadja in s tem zbudili zanimanje naslovnika. Bistvo retoričnih figur je, da so odklon od običajnih predstav, ki jih zbuja določeni izrazi ali izjave. Poleg tega retorične figure omogočijo nov, globlji vpogled v določeno pomensko polje: »Metafora kot primer figure zagotavlja pomenski presežek, ki se pri še tako natančni parafrazi izgubi.« (Juvan, *Uvod*) Poststrukturalistična in kognitivistična teorija sta poudarjali, da figure niso le odklon, dodatek ali okras, ampak konstitutivna sredstva jezika, s katerimi svet spoznavno modeliramo, poimenujemo in interpretiramo (gl. Juvan, *Uvod*).

A to je le eden od razlogov za to, da smo se odločili za analizo retoričnih figur. Obstajajo namreč še drugi. Če se vrnemo k filozofskim temeljem, ki so močno vplivali na geografijo, se lahko naslonimo na znano Lefebvrevo triado, sestavljeno iz (a) prostorske prakse, tj. produkcije in reprodukcije fizične realnosti, (b) reprezentacije prostora, tj. mentalnega vidika družbene produkcije prostora (kamor sodijo na primer zemljevidi in znanstveni

diagrami), ki se nanaša na znake in pomene, in (c) prostore reprezentacij, tj. krovnega oziroma sintetičnega koncepta *živeti prostor*. Pri tem gre tudi za umetniški pogled na prostorsko realnost, ki dopušča imaginacijo in neuresničene možnosti. Po Lefebvru so vse tri sestavine triade prepletene ter generirajo skupek zavesti in prostora, tako da je meja med resničnim in imaginarnim zabrisana na zelo ustvarjalne načine (gl. Warf 72).³

Prostorski obrat v humanistiki je pomagal premagati razkorak med geografijo in humanistiko. Prepletanje geografije s filozofijo, umetnostjo, religiologijo in antropologijo je vodilo k oblikovanju novega področja že tako in tako zelo široke discipline (gl. Urbanc in Juvan 298). Humanistični duh in misel sta obogatila geografski način razmišljanja. Reprezentacije prostora in življenja, podane prek jezika, so pomemben način ustvarjanja krajev (gl. Tuan 693). Govor je sestavni del silnic, ki naravo preoblikujejo v človekovo okolje. Obenem je učinkovita sila, ki deluje tudi sama ali skoraj sama (gl. Tuan 685). Po Tuanu (685) Zahodnjaki, vzgojeni v hebrejsko-krščanski tradiciji, zlahka razumejo in sprejmejo ustvarjalno moč besed: »Bog je rekel: 'Bodi svetloba!' In nastala je svetloba.« (1 Mz 1–2). Še večji pomen govoru oziroma besedi daje Janezov evangelij: »V začetku je bila Beseda in Beseda je bila pri Bogu in Beseda je bila Bog. Ta je bila v začetku pri Bogu. Vse je nastalo po njej in brez nje ni nastalo nič, kar je nastalo.« (Jn 1,1–18) Te vrstice so zaznamovale zahodno kulturo razumevanja besede kot zelo pomembnega dejavnika. Seveda v zahodnem miselnem svetu beseda nima neposredne moči za spreminjanje človekovega okolja, ampak le posredno moč, na primer prek organizacije, oblikovanja prioritet, ravnanja.

Pri oblikovanju, preoblikovanju in zamejevanju življenjskega prostora in definiranju človekovega odnosa do njega je metafora zelo pomembna prvina (gl. Mitchell 71). Metafore osvetljujejo kulturno konstrukcijo pokrajine prek raznoličnega procesa osmišljanja. Pokrajino predstavijo kot raztegljivo kulturno projekcijo, katere obliko in pomen nespodbitno določajo z njimi povezani jezikovni in sociološki konteksti (gl. Demeritt 164). V sodobni humanistiki je močno poudarjena vloga jezika kot sistema znakov, ki omogoča ne le komuniciranje, razpravljanje, izražanje mnenj, temveč prek rab in aktualizacij tega sistema v diskurzu vzpostavlja družbene vezi, občutek pripadnosti oziroma identitete, oblikuje modele za pojmovanje sveta, prostora (gl. Urbanc in Juvan 300).

Geografsko zanimanje za metafore sega v devetdeseta leta prejšnjega stoletja (gl. Barnes in Duncan 8–11; Demeritt 163–165; Price-Chalita 236). Tim Cresswell (330) pravi, da so geografi uporabili metafore za opisovanje geografskih pojavov, za poglobljanje geografskega razumevanja ter za umeščanje geografskega razumevanja v družbeno in kulturno teorijo. Posebno mesto so metafore dobile tedaj, ko sta se literarna veda in geografija začeli

zblíževati, natančneje, ko so literarno vedo začele prežemati ideje prostorski in ko je geografija v polje svojega proučevanja vključila leposlovje. Leposlovje artikulira pomene, ki jih ljudje pripisujejo prostoru, ter s tem razkriva večplastnost in kompleksnost človekove povezanosti z okoljem.

Istra kot idealno testno območje

Po osamosvojitvi Slovenije je slovenska Istra v iskanju lastne identitete in umeščanja v slovenski prostor doživela »izjemen razcvet v svojih literarnih upodobitvah tako izpod peres pisateljev, uveljavljenih v osrednjih medijih in institucijah sodobne slovenske književnosti, kot tudi izpod peres laičnih piscev, katerih pomen ostaja pogosto lokalni ali regionalen« (Urbanc in Juvan 305). Začetni impulz literarne artikulacije istrskega bivanjskega izkustva z močno poudarjeno časovno dimenzijo je bilo nedvomno delo Marjana Tomšiča *Šavrinke* (1986), ki je nastalo kot plod pisateljevih tsnih stikov z ljudmi in bivanjskim okoljem. V obdobju po osamosvojitvi Slovenije pa je odločilno vlogo odigral študijski krožek *Beseda slovenske Istre* (z glasilom *Bražde s trmuna*), ki je vseskozi raziskoval ljudske običaje, narečne govorce, besedno ustvarjalnost in zgodbe iz vsakdanjega življenja istrskih Slovencev. To časovno sovпада s konceptoma *invencija tradicije*, ki sta ga opredelila Eric Hobsbawm in Terence Ranger (gl. Hobsbawm in Ranger /ur./), in *zamisljene skupnosti*, kakor ga je proizvedel Benedict Anderson (gl. Anderson). Literarno ustvarjanje je bilo eden od načinov oblikovanja podobe Istre kot posebne, izjemne in drugačne slovenske regije (gl. Tucovič 54). V procesu oblikovanja istrske identitete se je za izjemno močnega izkazal lik Šavrinke (gl. Ledinek Lozej in Rogelja 537–538). Verjetno noben drug del Slovenije ni doživel toliko literarnih upodobitev in tolikšnega razcveta domoznanske literature kakor slovenska Istra.

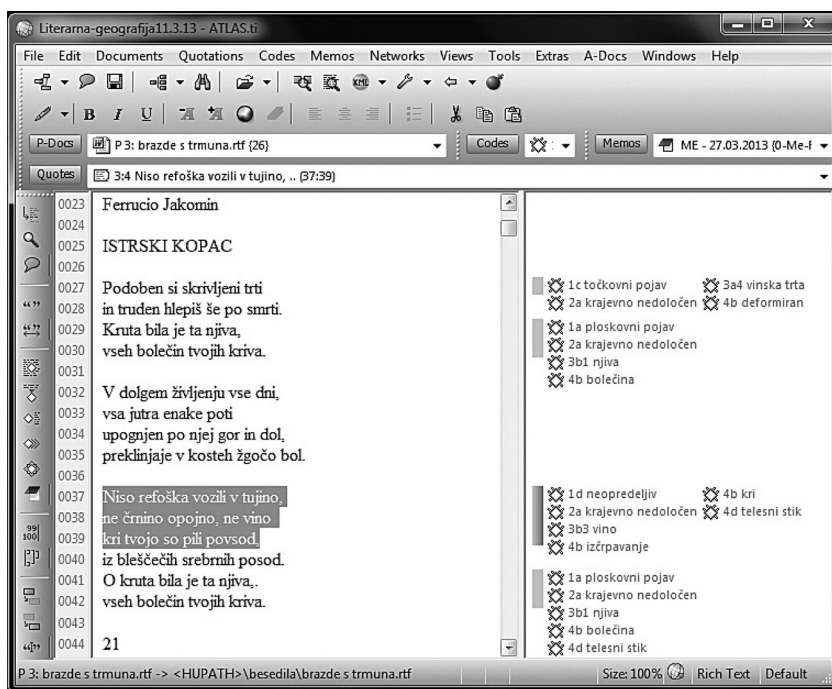
Analiza besedil

Za analizo smo izbrali pisna dela, ki v obliki proze in poezije obravnavajo slovensko Istro. Besedil ne razumemo v lingvističnem pomenu in jih ne proučujemo kot takih, ampak v sociološkem kontekstu, v katerem jih obravnavamo kot okno v človekov izkustveni svet (gl. Ryan in Bernard 769). Besedila so ne le kulturni produkt, ampak tudi virtualni prostor v družbi, kjer potekata sočasna procesa reprezentacije sveta in družbene interakcije. Prav zato imajo besedila tako številne funkcije (gl. Urbanc 200), med katerimi pa nas tu zanima le njihova modalna in predstavitevna vrednost.

žanr	število enot	število strani	število znakov
novele in romani	19	899	1.498.740
eseji	23	74	208.784
zbirke pesmi	10	114	46.103
(avto)biografije	1	7	15.120
poljudna besedila	39	391	813.954
spomini	11	34	105.387

Preglednica 1: Analiza pregledanih del glede na žanr.

S sistematičnim branjem besedil smo opredelili 222 citatov⁴ z retoričnimi figurami, sestavljenimi iz izraza *pokrajina* ali posamezne pokrajinske prvine.

Slika 1: Določitev enot kodiranja in kodiranje poteka v programu ATLAS.ti.

Vsak citat smo kodirali glede na štiri kategorije. Izraz *koda* prav tako izhaja iz programa Atlas.ti. Vsaka od štirih kategorij se deli na posamične prvine:

- 1. Prostorska dimenzija pojava:** 1a: poligon, 1b: linearni pojav, 1c: točkovni pojav, 1d: kombinirani pojav, 1e ni definirana.

2. **Lokacija pojava:** 2a: neznan lokacija, 2b: domnevna lokacija, 2c: natančna lokacija, 2d: celotna Istra.
3. **Pokrajinske prvine:**
 - naravne prvine: 3a1: geološka podlaga, 3a2: relief, 3a3: podnebje, 3a4: rastlinstvo in živalstvo, 3a5: hidrološke prvine;
 - družbene prvine: 3b1: raba tal, 3b2: promet, 3b3: gospodarstvo, 3b4: poselitve, 3b5: prebivalstvo;
 - kompleksnost: 3c1: pokrajina kot celota, 3c2: zemlja = dežela
4. **Spoznavne in čustvene prvine:**
 - 4a: pozitivne spoznavne in čustvene prvine,
 - 4b: negativne spoznavne in čustvene prvine,
 - 4c: nevtralne spoznavne in čustvene prvine,
 - 4d: telesni stik.

Navedene podkategorije lahko razčlenimo na zaprte in odprte. K prvim sodijo vse podkategorije iz prve skupine ter podkategoriji »neznan lokacija« in »celotna Istra« iz druge kategorije. Ostale podkategorije so odprtega tipa in vsebujejo več enot, ki izhajajo iz samega besedila. Tako smo na primer med hidrološkimi prvinami v citatih kodirali izvir, jezero, morje, potok, reko, val in vodo. Skupaj smo oblikovali 308 kod, med katerimi jih je največ iz kategorij »pokrajinske prvine« ter »spoznavne in čustvene prvine«. Teh 308 kod se skupaj ponovi 1220-krat, pri čemer jih je 19 navedenih več kot 10-krat, 166 pa le enkrat.

Pomenska polja pokrajine in pokrajinskih prvin v figurativnem izražanju

Slika 2: Deskriptorsko polje⁵ kodiranih pokrajinskih prvin.

naravne prvine		število citatov, kodiranih s tem pojmom
geološka podlaga		
	kamen	16
	skala	3
	kras, prod	1
relief		
	dolina	17
	hrib	5
	pobočje	4
	grič	3
	obala	2
	planota, ravnina, struga, vznožje	1
podnebje		
	veter	10
	dež	4
	megla, rosa, sončno vreme	3
	burja, oblak, nevihta, sneg, toplo vreme	2
	led, mavrica, mediteransko podnebje nasploh, mokrota, naliv, suša, toča, vihar	1
rastlinstvo		
	oljka	14
	trava	7
	robida, drevo, vinska trta	6
	brin, rastlina	5
	kostanj	4
	cvet, hrast, ruj, smokva	3
	bor, cipresa, cer, grm, listje, mah, roža, topol	2
	akacija, brnistra, bršljan, cvetenje, češnja, hlod, jesen, korenina, koruza, lovor, mandelj, murva, nagelj, pelin, rožmarin, sivka, špargelj, trn	1
živalstvo		
	kača	4
	čebela, pes, vol	2
	črv, galeb, gnezdo, kanja, ptica, sova, škržat, šoja	1

hidrološke prvine		
	voda	6
	morje, reka	5
	izvir, potok	2
	jezero, kal, val, laguna	1

Preglednica 2: Kodirane naravne pokrajinske prvine.

družbene prvine		
raba tal		
	zemlja	44
	gozd	12
	njiva	5
	oljčni nasad, vinograd, vrt	4
	terasa, zaraščanje	3
	kultiviranje zemlje, tla, travnik	2
	brazda, goličava, močvirna zemlja, poljana, senožet, sprememba namembnosti	1
promet		
	cesta	5
	barka	2
	mandrač, pot, voz	1
gospodarstvo		
	vino	6
	olje, soline	1
kompleksnost		
	pokrajina kot celota	12
	zemlja = dežela	6

Preglednica 3: Kodirane družbene pokrajinske prvine.

Preglednici 2 in 3 kažeta, da so najpogostejše te prvine pokrajine: zemlja, kamen, dolina, oljka, hiša, pokrajina kot celota, gozd, vas in veter. Najpogostejše rabljen izraz je zemlja. Po *SSKJ* izraz zemlja pomeni prst oziroma tla, kopno, deželo, posestvo, zemljišče, površino in polje. V analiziranih figurah nastopa v teh pomenih: zemljišče oziroma polje, prst oziroma tla in dežela. Zadnji pomen je zelo izrazit. Kaže, da je kmečkost tako

zakoreninjena, da je zemlja postala sinonim za Istro. Kakor zemlja tudi Istra ponuja veliko možnosti: »Ta naša Istra, doslej še neizrabljena, deviška zemlja« (Kocjančič, »Srečanje« 14).

Preslikavanje pokrajine na druga pojmovna področja in njihovo preslikavanje v pokrajino

Po Lakoffovi kognitivni teoriji je metafora preslikava enega pojmovnega področja (izhodišča) na drugo področje (cilj). Metafora je torej miselni proces, s katerim eno miselno področje upojmimo v okviru drugega, z njim nepovezanega miselnega področja. (Gl. Juvan, *Uvod*.) Poleg metafore je najpogostejše rabljen trop še metonimija ali preimenovanje; ime za neko stvar je zamenjano z drugim imenom, ki je s prvim v vzročni ali kateri drugi zvezi (Lakoff in Johnson, *Metaphors* 37) – del zastopa celoto, izdelek tvorca, snov izdelek in podobno. Beseda *kamen* se na primer v analiziranih besedilih pojavlja tako v vlogi metafore (»Zdaj sem le kamen ...«) kakor tudi metonimije (»Kamne mojih nonotov ...«), pokrajina in pokrajinske prvine pa so tako izhodišče kakor cilj figurativnih prenosov. Tudi kadar je beseda *kamen* (enako velja tudi za druge izraze) rabljena nefigurativno, dobiva v okviru literarne deskripcije ali naracije mnoge modalne konotacije; izbor besedja, s katerim je predstavljena pokrajina, je indikator tistega, kar pisec v njej prepozna kot relevantno, značilno, vredno omembe.

Oglejmo si поблиže figure, sestavljene iz izrazov s področja geološke podlage. Večina teh figur vsebuje izraz *kamen*. V povezavi z njim so pogosto omenjene robustne rastline. Oprijemljivi kategoriji, kakršni sta kamen in robustno sredozemsko rastlinje, sta povezani z negativnimi kognitivnimi in emocionalnimi prvinami, na primer z bolečino, revščino in trpljenjem:

Istra je tužna, Istra je kamen ino malo zemlje. (Tomšič, *Šavrinke* 101),
 Srce se melje med kamni starega mlina. (Jurinčič, »Forešči« 39),
 [Z]daj sem le kamen tvojih skal, sem trn in brin iz tvojih tal. (Kocjančič, »Kamen« 67).

Kamen nima vselej negativne konotacije. S poudarjanjem kakovostnih razlik med sodobnim razvojem, ki je večinoma pojmovan negativno, in preteklostjo dobi pozitivno konotacijo:

Kamne mojih nonotov
 pokriva skorja iz betona. (Bržan, *Čista* 50)

Kamen pa je tudi sinonim za stabilnost, vztrajnost in odpornost, to pa so tudi lastnosti, ki jih Istrani pripisujejo sebi. Posebnosti istrske pokrajine in teorije o njenem regionalnem značaju so poustvarili v literarnih delih:

Trde istrske so skale,
so stoletjem kljubovale:
tudi mi! (Kocjančič, *Šavriške* 6)

Slika 3: Deskriptorsko polje kodiranih kognitivnih in emocionalnih prvin.

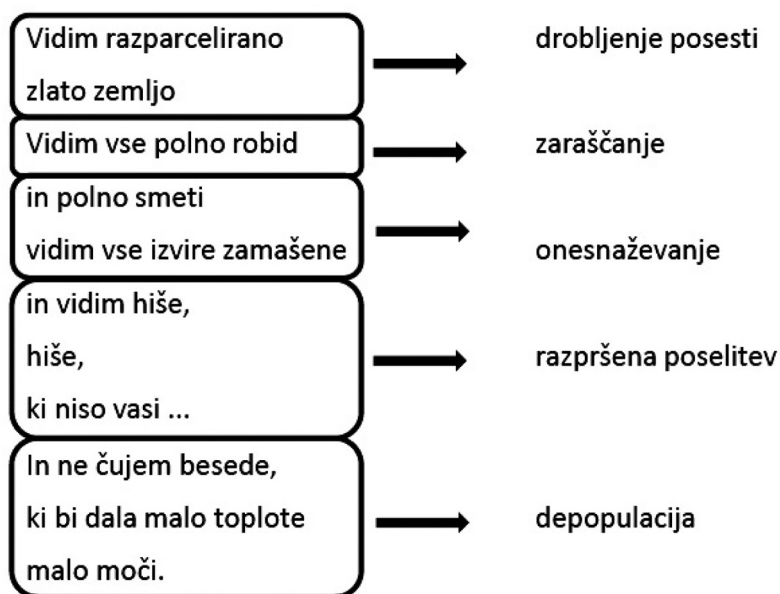
Najpogostejše se dojemanje pokrajine manifestira prek koncepta zemlje, s katero je človek razvil tesen odnos in je iz ekonomske vrednote prerasla v družbeno in kulturno vrednoto (gl. Urbanc 203). Pripisovali so ji skoraj nadnaravne lastnosti in jo pogosto personificirali. Izraz *zemlja* v smislu zemljišča ali polja ima skupaj z ostalimi izrazi, ki označujejo kategorije rabe tal, veliko različnih pomenov, in sicer tako pozitivnih kakor nevtralnih in negativnih. Pozitivni pomen močno prevladuje, nevtralni pa je zelo redek. V »zemeljskih« oziroma »zemljiških« metaforah ni v ospredju zemlja, temveč ljudje. Tovrstne metafore ne govorijo neposredno o zemlji, ampak so le način za izražanje odnosa do sebe, ljudi in prednikov. Zemlja je dokaz njihovih sposobnosti, spretnosti, prizadevnosti, inovativnosti in vztrajnosti:

Ti pa si zemljo črpal
brežinam in boškom:
za majhne, majhne koščke
vrtov, teras, brajd (Bržan, *Čista* 76).

Zemlja je pomembna točka v itinerarju istrskega spomina in skupaj s spominom na prednike sestavlja jedro pripadnosti:

Reke korakov moje mame,
reke korakov naših non,
reke korakov do tvojega srca,
zemlja. (Bržan, *Čista* 38)

Zaradi te navezanosti so sodobni procesi, povezani z aktualnimi družbeno-ekonomskimi spremembami, zelo boleči, kot je razvidno iz tega odlomka (Bržan, *Ud kapca* 158):

Slika 4: Pretvorba pesniškega besedila v geografsko terminologijo.

Poezija Bržanove poetično tematizira spoznanja znanosti, da je človek povzročil okoljske probleme sodobne civilizacije in je obenem tudi njihova žrtev (gl. Smrekar 289). Zaraščanje in depopulacija pomenita osebni neuspeh pri varovanju zapuščine prednikov: »Sem res takšna podrtija, kakršna je že z robido zaraščena hiša« (Lovrečič 62). Zemlja ni le gonilo ali rezultat aktivnosti, ampak se ji pripisuje aktivna vloga: »Ej, zemlja je mati: več da, kakor vzame« (Bržan, *Ud kapca* 160).

V kategoriji »relief« najpogosteje nastopa dolina, in sicer kot prizorišče človekove aktivnosti, ki je le redko nevtralen; običajno pove več o člove-

ku, s katerim je v interakciji. Dolina je orodje za izražanje človekove bolečine in žalosti s pridihom skrivnostnosti: »[V] dolini primoran poslušati drsenje reke, njenega otožnega teka proti Škrlinam« (Jurinčič, »Forešti« 37). Lahko je generator ustvarjalne energije.

Bila je polna ognja, ki se ga ni dalo videti, ali ga je človek čutil. To je bila nekakšna moč v njej; včasih tiha, včasih jezna in divja moč, spet drugič mehka in topla, materinska. Zdela se mu je kot hrib ali kot dolina. (Tomšič, *Šavrinke* 45)

V zgornjem navedku hrib in dolina označujeta pola iste osebnosti. Nastopata skupaj in zamejujeta tako geografski prostor dogajanja kakor čustveno-spoznavni razpon.

V kategoriji »rastlinstvo in živalstvo« izrazito prevladuje oljka, ki ji po številu navedb sledi vinska trta. Oljka je sinonim za lepoto, edinstvenost in toplino Istre – »in vsa si nežen oljkov gaj, drobno cvetoč v zeleni maj« (Kocjančič, »Kamen« 67) – in obenem referenčna točka za izražanje bolečine ob družbeno-ekonomskih spremembah, ki izhajajo iz spreminjajočih se geopolitičnih razmer: »Oljke so samevale.« (Bržan, *Ud kapca* 124)

V kategoriji rabe tal najpogosteje nastopa gozd, ki se pojavlja v dveh vlogah, bodisi kot okvir za izražanje žalosti, zagrenjenosti, bolečine – »Vidiš, v meni je žalost, žalost mlade lune nad pustim gozdom Bržanskega hriba.« (Jurinčič, »Forešti« 43) – bodisi kot orodje za opredeljevanje odnosa do spreminjanja rabe tal. Vrednostna opredelitev do tega procesa, ki se je po drugi svetovni vojni obrnil v smer ekstenzifikacije, je nedvoumna.

Ti pa si zemljo črpal
brežinam in boškom:
za majhne, majhne koščke
vrtov, teras, brajd (Bržan, *Čista* 76).

Po zaraščenem gozdu,
brez stare sledi.
Kot tujka se vrača
v bližino vasi (Bržan, *Čista* 44).

Prvi navedek poudarja kultiviranje zemlje; s trdim delom se je meja med obdelanimi in neobdelanimi zemljišči pomikala v prid prvih. Spomin na obdelano zemljo je torej spomin na trebljenje, zlaganje kamenja v suhe zidove, terasiranje in krčenje gozda. Zato je gozd na eni strani predstavljen v kontekstu človekove sposobnosti, dela in prilagajanja, na drugi pa kot rezultat njegovega neuspeha, odtujenosti od pokrajine. Zato se dojemanje degradacije kulturne pokrajine, zlasti zaraščanja⁶ in propadanja kulturnih teras,⁷ oblikuje v odnosu do dela prednikov in jasno izraženega pokrajin-

skega mita, ki idealizira preteklo pokrajino in vanjo projicira mladost, družino, dom in druge točke v itinerariju pripadnosti (gl. Urbanc in Juvan 312).

Po zaraščenem gozdu,
brez stare sledi.
Kot tujka se vrača
v bližino vasi (Bržan, *Čista* 44).

Zgornji navedek kot pokrajinsko prvino uvaja vas, ki je poleg hiše zelo pogosto kodirana družbeno-ekonomska prvina. Oba izraza sta materialna manifestacija doma in s tem najožjega življenjskega okolja. Majhna kamnita hiša (in revščina) je zaradi neločljive spominske navezanosti na prednike v posameznikovi pripovedni identiteti postala del idealiziranega kolektivnega spomina. Je ključna točka hrepenenja:

Nekega dne
bom tiho tiho
prebudila čas
in oživila svojo
staro staro hišo.
Vanjo bom položila
devet otroških let ...
Vzela si jo bom v naročje (Bržan, *Ud kapca* 176).

Zato sta njen propad oziroma ločitev od nje generirala bolečino, primerljivo s tisto, ki je povezana z zaraščanjem plodne zemlje:

Počasni,
utrjeni
kamni korakov.
Mimo gluhih oken,
mimo težkih zidov,
mimo zatrtih vzdihov cipres (Bržan, *Čista* 31).

Sklep

Zaradi nematerialne plati kulturne pokrajine je za njeno celovito do-
jemanje treba objektivni pogled nadgraditi s subjektivnim, pri čemer so
zelo dragocene retorične figure. Njihova analiza je razkrila različne vidike
odnosa med človekom in življenjskim okoljem oziroma povezanosti med
človekom in pokrajino:

Dišalo je po razpirajoči se zemlji (Tomšič, *Zrno* 211).
 O Istra, draga zemlja rodna moja (Kocjančič, *Šavrinke* 41).
 Zemlja je življenje in nebo so sanje (Frančič 25).

Zgornje vrstice so značilne predstavnice retoričnih figur v analiziranih besedilih. Kodirane so bile z najpogostejšimi kodami iz vsake kategorije (1. vrsta pojava: ploskovni pojav, 2. lokacija: neznana lokacija; 3. pokrajinske prvine: zemlja; 4. kognitivne in čustvene prvine: pozitivne kognitivne in čustvene prvine).

Odnos ljubezen – sovraštvo

Zemlja, ki so jo Istrani visoko cenili in postavljali na oltar, je vseskoz generirala tudi negativna čustva. Na eni strani je izraz *zemlja* povezan z vrednotami, kakršne so plodnost, gostoljubnost, velikodušnost in usmiljenost, na drugi pa s krutostjo in neusmiljenostjo: »Globoko sklonjeni so s težkimi motikami rili v trdo in kruto zemljo.« (Tomšič, *Šavrinke* 47) Pogosto je označena kot žalostna, pri čemer je razlog za to eksplicitno naveden zgolj v primeru, ko je vzrok žalosti obilica kamna. Negativno konotacijo ima tudi besedna zveza *suha zemlja*, verjetno zaradi letne razporeditve padavin, ki jih je najmanj v rastni dobi. Zemlja je razlog garanja in izčrpavanja, največkrat pa je zgolj nemi opazovalec ter blažilec bolečine in žalosti: »Ta zemlja je čula vsak njegov vzdih.« (Bržan, *Ud kapca* 166)

Spolno opredeljena pokrajina

Zaradi številnih tematizacij žensk pótovk (prim. Ledinek Lozej in Rogelja) je močno izražen tudi spolno opredeljen pogled na pokrajino. Pokrajina, ki spremlja opise njihovih potovanj, ni nevtralna. Je odsev njihovega življenja in trenutnega razpoloženja.

Bilo je proti koncu meseca maja, ko je zemlja omamno dehtela po novem, bujnem življenju. Vse je bilo zeleno, razcveteno in vse je pelo, vriskalo in hitelo proti nebu, kar naprej nekam gor, gor ... Otrok v njej je brcal, se obračal, prekopicaval. Mučil se je, kakor se je mučila ona, in je protestiral« (Tomšič, *Šavrinke* 55).

Pokrajina je postala del žensk pótovk in one so bile neločljivi del pokrajine:

Te poti ... ta romanja sem in tja ... so se prepletla z njo, vse to je postalo del nje, tako močno del nje, da brez tega ne bi mogla več živeti. Iz nje so rasli bregovi,

strme pozgurnice in pozdulnice, globoke in temačne drage so bile v njej ... Potoki te dežele so žuboreli v njej in se prelivali. Mnoge jeseni so pihale s hladno burjo skozi njo, zmrzali so jo oklepale, pomladi so se šopirile v njej, poletja so jo razvnmala in prebujala. In na vseh poteh je ostajalo vedno več nje, te brižne Katine. Takrat, ko so ji noge krvavele, je ostajala kri na kamnih, in takrat, ko ji je koža spokala, je kapljala kri na istrsko zemljo ... kapljala je nevidno vsa leta, prenikala v pesek, v rečni prod, v curke potokov. Koliko kapelj z njenega čela je izpuhtelo v vročino popoldnevov! Koliko molitev in kletev se je mešalo s krikli drugih Šavrin! Brez števila težkih misli je tavalo za njo, jo prehitevalo. (Tomšič, *Šavrinke* 299)

Idealiziranje preteklosti

Med analiziranimi teksti mnogi opisujejo kmečko preteklost oziroma odnos do nje. Zgodovinskost je v Istri navzoča že desetletja, čeprav se zdi, da je po osamosvojitvi Slovenije še posebej zaživela. S časovno distanco se pogled na preteklost spreminja. Istrani so vselej hrepeneli po prejšnji oblasti in prejšnji državi, čeprav je ta imela mnoge pomanjkljivosti in so bili z njo bolj ko ne nezadovoljni. Poleg tega so nekateri koncepti sčasoma izgubili ostrino. Revščina je na primer zelo pogosto izpostavljena, vendar je videti, kot da ne more oziroma ni mogla pokvariti sožitja med ljudmi in pokrajino. Preteklost je čista in neomadeževana, prav tako kakor je čista in božansko lepa neomadeževana pokrajina.

OPOMBE

¹ Primer takšnega ustvarjanja prostora v povezavi z etnično identifikacijo so Goriška brda v prispevku Marjete Pisk (gl. Pisk).

² Prvi tak primer pri nas je projekt »Prostor slovenske literarne kulture« (gl. Juvan, »The Space«). Prve delne rezultate prinaša tematska številka *Slavistične revije* iz leta 2012 v uredništvu Urške Perenič. Tej je v razpravi o prostorski analizi čitalnic, ki so bile sredi 19. stoletja pomembne kulturne in literarne ustanove, literarni zemljevid »služil kot spoznavno orodje pri pojasnjevanju prostorskega mreženja čitalnic« (Perenič, »Čitalništvo« 380). Po drugi strani izsledki projekta kažejo, da se literarne kulture v geografski prostor značilno vpisujejo tudi prek mreže spomenikov oziroma spominskih objektov (prim. Dović 339–340).

³ Pri nas o socioloških (re)konceptualizacijah prostora glede na literarne reprezentacije prostora piše Urška Perenič (gl. Perenič, »An Overview«).

⁴ Izraz *citāt* izhaja iz programa Atlas.ti, s katerim smo si pomagali pri tekstualni analizi. Citāt je lahko fraza, stavek, odstavek, poglavje, zaključena anekdota, misel itn. (gl. Mesec 104). V našem primeru je citāt stavek, odstavek ali kitica.

⁵ Deskriptorsko polje (ang. *tag cloud*) je likovna predstavitev besed iz besedila. »Deskriptor« je običajno ena sama beseda, pomembnost posameznega deskriptorja pa je prikazana z velikostjo in/ali barvo pisave. Sicer pa deskriptorsko polje temelji na številu ponovitev posamezne besede oziroma deskriptorja. Da bi program sestavljene deskriptorje razumel kot eno besedo, jih je treba povezati, tj. bodisi besede pisati skupaj, tj. brez presledka, bodi-

si jih povezati z vezaji. Zaradi razumljivosti smo se odločili za drugo možnost. Deskriptorji so tako citati iz primarnih besedil ali formulacije, nastale s parafraziranjem figur v besedilih.

⁶ Spreminjanje kmetijskih zemljišč v gozdove predvsem zaradi neugodnih demografskih tokov na podeželju in opuščanja manj kakovostnih zemljišč (gl. Gabrovec in Kladnik 55–56; Kladnik 74–75).

⁷ Zaraščanje je zelo izrazit proces v slovenskem kmetijstvu, zlasti na severnih pobočjih (gl. Hrvatin, Perko in Petek 72). Na gričevnatih območjih, kakršno je Istra, ga je spremljalo propadanje kulturnih teras (gl. Ažman Momirski in Kladnik 37).

LITERATURA

- Anderson, Benedict. *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2007.
- Arentsen, Michiel, Ruben Stam in Rick Thuijs. »Postmodern Approaches to Space«. Dostopno na: <http://socgeo.ruhosting.nl/html/files/geoapp/Werkstukken/PostmodernSpace.pdf> (8. 9. 2012).
- Ažman Momirski, Lučka, in Drago Kladnik. »Terasirane pokrajine v Sloveniji«. *Acta geographica Slovenica* 49.1 (2009): 7–37.
- Barnes, Trevor J., in James S. Duncan. *Writing Worlds: Discourse, Text, and Metaphors in the Representation of Landscape*. London: Routledge, 1992.
- Bržan, Alferija. *Čista voda*. Triban: samozaložba, 1997.
- . *Ud kapca du murja*. Koper: Libris, 2001.
- Cresswell, Tim. *Place: A Short Introduction*. Malden: Blackwell, 2004.
- Demeritt, David. »The Nature of Metaphors in Cultural Geography and Environmental History«. *Progress in Human Geography* 18.2 (1994): 163–185.
- Dović, Marijan. »Mreža spomenikov slovenske literarne kulture«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 339–350.
- Frančič, Franjo. *Istra, gea mea*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 1993.
- Frank, Michael C. »Imaginative Geography as a Travelling Concept: Foucault, Said and the Spatial Turn«. *European Journal of English Studies* 13.1 (2009): 61–77.
- Fridl, Jerneja, in Mimi Urbanc. »Sporočilnost zemljevidov v luči prvega svetovnega atlasa v slovenskem jeziku«. *Geografski vestnik* 78.2 (2006): 53–64.
- Gabrovec, Matej, in Drago Kladnik. »Some New Aspects of Land Use in Slovenia«. *Geografski zbornik* 37 (1997): 7–64.
- Gašperič, Primož. »O Zemljevidu Ilirskih provinc avtorja Gaetana Palme iz leta 1812«. *Acta geographica Slovenica* 50.2 (2010): 277–294.
- Hladnik, Miran, in Jerneja Fridl. »Prostor v slovenski zgodovinski povesti in njegova geografska prezentacija«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 431–442.
- Hobsbawm, Eric, in Terence Ranger (ur.). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Hrvatin, Mauro, Drago Perko in Franci Petek. »Raba tal na izbranih erozijsko ogroženih območjih terciarnih gričevij v Sloveniji«. *Acta geographica Slovenica* 46.1 (2006): 57–91.
- Jurinčič, Edelman. »Forešti«. 2000: *revija za krščanstvo in kulturo* 143–144 (2001): 37–44.
- . »Spoznavanje Istre«. *Primorska srečanja* 15.106–107 (1990): 300–301.
- Juvan, Marko. »The Space of Slovenian Literary Culture: Framework and Goals of a Research Project«. *Dialogy o slovanských literaturách: tradice a perspektivy*. Ur. Josef Dohnal in Miloš Zelenka. Brno: Masarykova univerzita, 2012. 115–118.
- . *Uvod v teorijo tropov in figur. Metafora*. Predavanja iz Literarne teorije, rokopisno gradivo, 1998–1999.

- Kladnik, Drago. »Širjenje gozda na krasu kot dejavnik prostorskega razvoja«. *Geografski vestnik* 83.2 (2011): 67–80.
- Kocjančič, Alojz. »Kamen, trn in brin«. *Koledar* (1990): 67.
- — —. »Srečanje na Pučah«. *Brazde s trmuna* 2 (1997): 32–35.
- — —. *Šavriške pesmi*. Koper: Libris, 2001.
- Lakoff, George in Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1981.
- Ledinek Lozej, Špela, in Nataša Rogelja. »Šavrinka, Šavrini in Šavrinija v etnografiji in literaturi«. *Slavistična revija* 60.3. (2012): 537–547.
- Lovrečič, Danilo. »Zakaj te ne ljubim?«. *Brazde s trmuna* 3 (1998): 62–63.
- Mesec, Blaž. *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo, 1998.
- Mitchell, Peta. »‘The Stratified Record upon Which We Set Our Feet’: The Spatial Turn and the Multilayering of History, Geography, and Geology«. *GeoHumanities*. Ur. Michael Dear idr. London: Routledge, 2011. 71–83.
- Perenič, Urška. »An Overview of Literary Mapping Projects on Cities: Literary Spaces, Literary Maps and Sociological (Re)conceptualisations of Space«. *Neobelicon* 2013 (v tisku).
- — —. »Čitalništvo v perspektivi družbenogeografskih dejavnikov«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 365–382.
- Pérez Jr., Louis A. *Cuba in the American Imagination: Metaphor and the Imperial Ethos*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2008.
- Pisk, Marjeta. »Nacionalizacija ljudske pesemske tradicije Goriških brd«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 483–498.
- Price-Chalita, Patricia. »Spatial Metaphor and the Politics of Empowerment: Mapping a Place for Feminism and Postmodernism in Geography?«. *Antipode* 26.3. (1994): 236–254.
- Ryan, Gery. W., in Russel Bernard. »Data Management and Analysis Methods«. *Handbook of Qualitative Research*. Ur. Norman K. Denzin in Yvonna S. Lincoln. Thousand Oaks: Sage, 2000. 769–802.
- Smrekar, Aleš. »Od deklarativne do dejanske okoljske ozaveščenosti na primeru Ljubljane«. *Acta geographica Slovenica* 51.2 (2011): 277–292.
- Soja, Edward W. *Postmodern Geographies*. London: Verso, 1989.
- Tomšič, Marjan. *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas, 1986.
- — —. *Zrno od frmntona*. Ljubljana: DZS, 2004.
- Tuan, Yi-Fu. »Language and the Making of Place«. *Annals of the Association of American Geographers* 81.4 (1991): 684–696.
- Tucovič, Vladka. »Slovenska Istra: pokrajina na slovenskem literarnem zemljevidu«. *Slavistika v regijah – Koper*. Ur. Boža Krakar Vogel. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije; ZIFF, 2012. 52–57.
- Urbanc, Mimi. »Reprezentacije kulturne pokrajine v besedilih o slovenski Istri«. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije* 22.1 (2012): 199–210.
- Urbanc, Mimi, in Marko Juvan. »Na stičišču literature in geografije: literatura kot predmet geografskega preučevanja na primeru slovenske Istre«. *Slavistična revija* 60.3 (2012): 297–316.
- Warf, Barney. »Spaces of Representation«. *Encyclopedia of Human Geography*. Ur. Barney Warf. Thousand Oaks: Sage, 2006. 71–83.

Landscape in Terms of the Rhetorical Figures Used in Literature about Slovenian Istria

Keywords: literature and geography / landscape / rhetorical figures / Slovenian literature / Istria

The article focuses on geographical conceptualizations of landscapes produced by rhetorical figures in literary texts about Slovenian Istria, the only genuine Mediterranean landscape in Slovenia. It is based on the premise that figurative language is a mechanism that contributes to the cognitive and representational processes that take place in the literary and non-literary contexts, and is thus also suitable for studying the perception and formation of one's relationship to the landscape. Integrating the concept of the spatial turn into the analysis, the article identifies the elements of the semantic field of "landscape" (land, valley, stone, olive tree, house, forest, and landscape as a whole are most frequent) that appear in the rhetorical figures and the way they are mirrored in perception and representations (pain, mystery, life energy, beauty, life, longing, and attachment). The empirical part (the quantitative and qualitative analyses of rhetorical figures) is carried out using ATLAS.ti software, which is an important interpretative analysis tool. The most general finding is that a landscape and its elements are perceived and represented in a twofold manner, the prevailing positive conceptualizations and perceptions being accompanied by negative ones as well. At the same time, the article suggests that various kinds of literary works can be objects of geographical research as well as sources of geographical knowledge.

Maj 2013